

A rádiók kiejtési normája

Tanulmányom két részre tagolódik. Az első részben a történetileg kifejlődött közszolgálati médianormáról, annak összetevőiről, valamint a Magyar Rádióban megnyilvánuló feltételeiről szólok. Ez tulajdonképpen a médianorma preskriptív felfogása. A tanulmány második részében szociolingvisztikai eszközökkel, felméréssel kívánom bizonyítani, hogy milyen hallgatói elvárások vannak a rádió nyelvi hangzásával kapcsolatban. A két megközelítés azt is bizonyítani kívánja, hogy az elvárások alapján föltételezhető kulturálisan meghatározott norma is.*

A közszolgálati médianorma kérdései

1. Előzmények. A Magyar Rádió nyelvi bizottsága. Az 1965-ben Egerben megrendezett, a magyar beszéddel foglalkozó ún. kiejtési konferencia óta az elektronikus médiumok előretörése megerősödött. A közszolgálati rádió és televízió programjai színesedtek, majd a rendszerváltozással megindultak a kereskedelmi rádiók és televíziók is. Ezzel párhuzamosan a médiumokkal, a médiumok nyelvével kapcsolatos tudományos kutatás is szárnyra kapott, eredményekről is beszámolhatunk.

Talán a legnagyobb eredmény az 1960-as években indult beszédművelő mozgalom áramlatában 1976-ban a Magyar Rádióban létrejött nyelvi és mikrofonbizottság, amely azóta is folyamatosan működik. A Magyar Rádió nyelvi bizottságának műhelyében az eltelt csaknem harminc év alatt száznál jóval több tanulmány, talán másfél tucat könyv született meg a rádiózás nyelvéről, azon belül leginkább a kiejtési kérdésekről. (A nyelvi bizottság munkájáról a 25. évfordulót követően konferenciákon és kötetekben adnak számot: Hanthy 2002, Szigethy 2002, Bognár 2003). Ugyancsak itt alkották meg az ún. Követelményminimumot... (teljes neve: Követelményminimum

* Az előadás alapját jelentő kutatás 2004 őszén készült. A Mi zavarja leginkább a hallgatót a rádiós nyelvhasználatban? címmel elhangzott a Magyar Rádió IV. anyanyelvi konferenciáján 2004. december 3-án. Az előadást több szempontból kiegészített változatban előadtam a Beszédkutatás 2005 című konferencián az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2005. október 11-én. A korábbi előadások írott formában nem láttak napvilágot. Jelen írott változat az II. egr-i kiejtési konferencián tartott előadás alapján készült. A kutatás részben az OTKA T 043725 A magyar nyelv az informatika korában című pályázat (Nyelvstratégiai kutatások) keretében folyt. Munkámat nagy részben támogatja a Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága, valamint a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport.

a rendszeresen megszólalók mikrofonjogának megadásához, 1993.), amely az első és egyetlen írott kiejtési normának tekinthető. Hasonló jellegű folyamatos médianyelvi, a média beszédét figyelő tevékenységet más intézmény nem mutathat föl. (A Magyar Televízióban kisebb megszakítással mintegy tíz évig működött hasonló jellegű bizottság, de azután megszűnt.)

2. Médianorma. A Magyar Rádió nyelvi bizottságának műhelyében született meg a médianorma meghatározása, a nyilvános megszólalás esztétikája alapelveinek a kidolgozása (Balázs 2000, 2004.). A szerző szerint a norma – legyen az statikus értelemben vett preskriptív vagy a működés értelmében vett szociokulturális – többrétegű. Vagyis a sokféle csoportnyelvi normára boltozódik a köznyelvi norma, de amellett didaktikai célból megkülönböztethetünk egy igényesebb, színvonalasabb ún. médianormát, valamint a normativitástól sokszor eltérő művészi normát. Sőt, a művészi norma szomszédságában akár föltételezhetjük a „nem normát”, vagyis a kevés normativitást, együttműködést, mintát mutató nyelvváltozatot, nyelvváltozatokat is.

Az így meghatározott médianorma tehát elsősorban a közszolgálati médiumokra kiterjedő, igényes, választékos, mintaadó nyelvhasználat.

A médianorma főbb összetevői:

1. (elsősorban) hangzó nyelv (a kötetlen, élő nyelvhasználattól az olvasott szöveg hangoztatásáig),
2. köznyelv alapú,
3. rétegzett (köznyelvi, de regionális, nyelvjárási elemekkel is színezett lehet),
4. hagyománykövető,
5. a nyelvi változásokkal összhangban lévő,
6. a kommunikációs zavarokat, konfliktusokat lehetőleg oldó, kerülő,
7. esztétikai mozzanattal bíró,
8. etikai értéket jelentő,
9. a „minta-” és „tükör-elvet” egyaránt érvényesítő,
10. elsősorban a közszolgálati rádióban, televíziókban hallható, de a többi médium számára is irányt mutató.

3. Írott kiejtési norma: „Követelményminimum”, mikrofonengedély. Persze az időközben létrejött médiumtípusok szerint ez is rétegződik: a közszolgálati, a kereskedelmi és az ún. civil médiumok szerint. Beszélhetünk még a kiterjedés köre szerinti típusokról: központi, regionális, helyi. A rétegzett médianorma is főként íratlan normatív szabályokból (implicit norma) és csak kivételes esetekben írottakból (explicit norma) áll. Az írott kiejtési normára legjobb kivétel a már emlegetett, a Magyar Rádióban elnöki utasítással hatályban lévő Követelményminimum..., de tudomásom szerint más médiumoknál is vannak különféle „nyelvi kódexek”, amelyek a kiejtésre és a nyelvhelyességre vonatkoznak.

A Magyar Rádió Követelményminimuma (a dokumentum névtelen, de egy közlés szerint Deme László és Wacha Imre munkája) a következő területeket érinti (szabályozza):

1. beszédlevegzés (hangtalan),
2. beszédhang (természetes, jó rezonanciájú),
3. hangképzés (tiszt),
4. mondat- és szövegfonetika (az eszközök helyes használata),
5. fogalmazás, előadás (készségek),
6. beszédstílus (témához, szituációhoz illő).

A Követelményminimumban foglalt rádiós kiejtési normának megfelelő rádiós munkatársaknak, benyújtott hanganyag alapján a mikrofonbizottság mikrofonengedélyt ad. Érvényes elnöki utasítás értelmében a Magyar Rádióban rendszeresen megszólalni csak e mikrofonengedély birtokában lehet. A mikrofonengedélyek is többszintűek, megfelelnek az adott rádiós szerep elvárásainak. A Magyar Rádió jelenleg lehetséges mikrofonengedélyei (a mikrofonengedély betűjele nem felel meg a fokozatosságnak, a helyes fokozati sorrend: D, A, B, C): A – műsorvezetői, B – riporter, C – szakriporter, D – bemondói. A közeljövőben fölvethető a helyi rádiósok számára is mikrofonengedély-típus megjelölése. A rádióban természetesen nem szükséges mikrofonengedély a nem rádiós megszólalóknak (szakértőknek, szakembereknek, egyéb megszólalóknak), de például van mikrofonengedélyük a naponta sokszor hallható „informok” munkatársainak.

A rádió kiejtési normája – más oldalról

4. Mi zavarja a hallgatót a rádiós nyelvhasználatban? Az eddigiekben elsősorban a Magyar Rádió mint intézmény, illetve a nyelvi és a mikrofonbizottság nyelvész és beszédtanár szakembereinek az oldaláról közelítettük meg a médianormát. Azt is mondhatjuk, hogy ez a megközelítés elsősorban preskriptív volt: hiszen bizonyos vélt vagy valós elvárásoknak akar megfelelni a médianorma vagy a követelményminimum.

A megközelítés másik útja a hallgató, a hallgatói elvárások felől lehetséges. Ehhez az újabb, szociolingvisztikai megközelítést hívtam segítségül.

Kiinduló kérdésünk: vajon miként határozható meg az igényes rádiós beszéd, a médianorma? Van-e valamilyen objektív mérce arra nézve, hogy mi az a hangtani–hangzásbeli sajátosság, amely kedves a rádióhallgatók számára? Illetve megfordítva: mi az a hangtani-hangzásbeli jegy, amely leginkább taszítja a hallgatót?

Nyilvánvalóan ahányan hallgatjuk a rádiót, annyiféleképpen viszonyulunk a benne elhangzottakhoz, s percenként szavazunk: tekerjük tovább az állomáskeresőt (illetve újabban: nyomkodjuk a beállított állomások gomb-

ját). Az, hogy valami zavar: tulajdonképpen nyelvi attitűd, azaz beállítódás, amely függ a személyiségtől, a műveltségtől, a társadalmi helyzettől. Ezzel kapcsolatos felmérést már végeztek az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvművelő osztályán, amelyből kiderült, hogy a mások beszédében megnyilvánuló egyes nyelvi-nyelvtani jelenségek igenis zavarják „általában” a beszélőket (Domonkosi 2004).

A kérdés ez volt: Mi zavarja mások nyelvhasználatában? A válaszok között a következők szerepeltek szép számban:

- a töltelékszavak;
- az agresszív beszéd, káromkodás;
- a nyelvjárásiasság/nagyon falusias beszéd/ha nagyon nyelvjárásban beszél valaki;
- a túl sok idegen szó;
- az ö-zés (nyökögés);
- a suksükölés;
- a nákolás;
- a névelő használata tulajdonnevek előtt (*A Kovács István*);
- a mondatkezdő *hát*;
- a *de viszont* (kötőszóhalmozás);
- a motyogás;
- (aki azt mondja) *nyóc*;
- (aki azt mondja) *mink – tik*;
- a *-ba, -be -ban, -ben* keverése;
- a szóvégi hangok elharapása;
- (aki azt mondja) *kellesz, leszesz*;
- a félmondatok, ha valaki nem tudja a mondanivalóját érthetően megfogalmazni (stb.).

Magam is elvégeztem egy hasonló attitűdvizsgálatot kimondottan a rádiós hangzásra, nyelvhasználatra vonatkozóan. Mivel kérdőíves vizsgálatom nagyon sok nyelvi-nyelvhasználati jellemzőt érint, valamint a teljes vizsgálat még nem is fejeződött be, itt és most csak néhány kiragadott elemét tudom bemutatni. A felmérést budapesti és szombathelyi egyetemisták és főiskolások körében végeztem el, tehát egyelőre nem tekinthető semmilyen szempontból reprezentatívnak. (Jelen pillanatban 50 budapesti és szombathelyi főiskolás és egyetemista válaszát dolgoztam föl.)

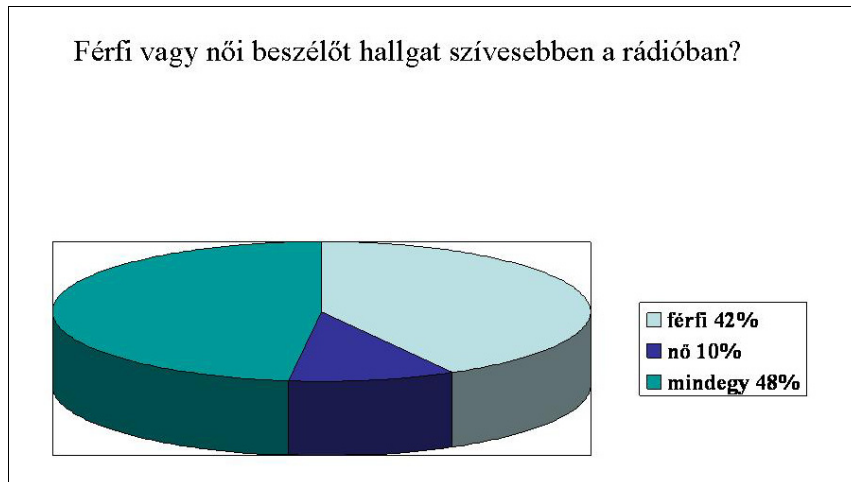
4. 1. Az első kérdéscsoportban szerepelt a következő kérdés:

Férfi vagy női beszélőt hallgat szívesebben a rádióban?

A válaszlehetőség: férfi – nő – mindegy

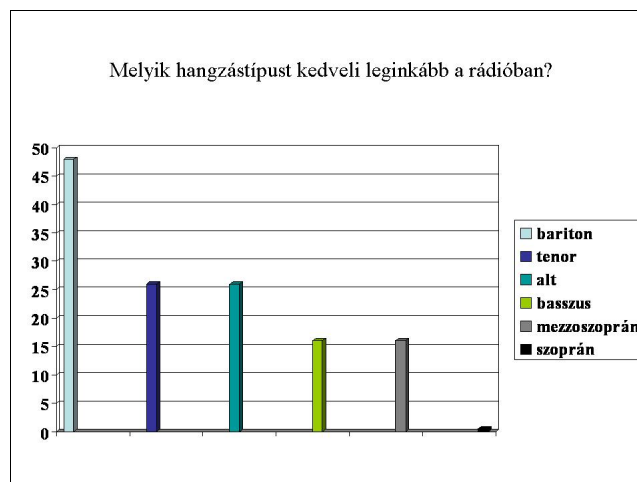
Ebben a kérdésben az uralkodó válasz a mindegy volt (48%), vagyis a válaszadók többsége nem árult el semmilyen attitűdöt, a második helyen végzett azonban a férfi (42%) és az utolsó helyen a női beszédhang (10%). Eb-

ből levonhatjuk azt a következtetést, hogy válaszadóim igyekeztek semleges álláspontot elfoglalni, de akik döntöttek, azok a férfihangokat általában jobban kedvelik.

1. ábra

4. 2. Egy másik kérdésben választani kellett a kedvelt rádiós hangzástípusból (bariton, tenor, alt, basszus, mezzoszoprán, szoprán). A válaszokból kiderült, hogy a megkérdezettek leginkább a basszus-bariton és alt-mezzoszoprán hangokat kedvelik.

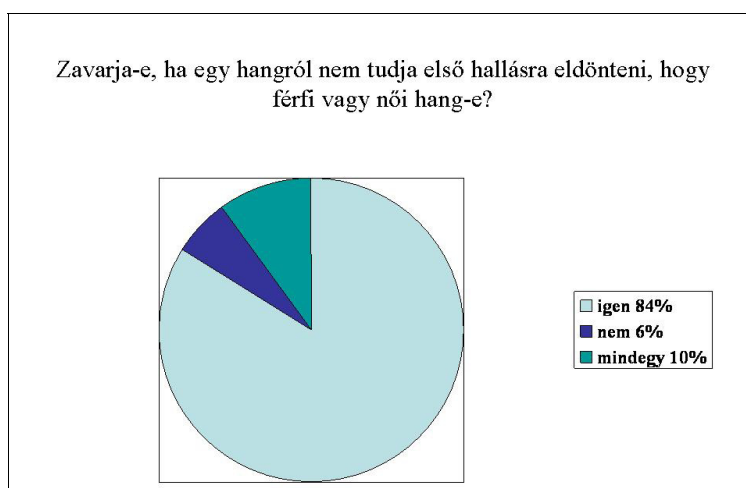
2. ábra

4. 3. A következő kérdés a hang gazdájának nemére vonatkozott, vagyis:

Zavarja-e, ha egy hangról nem tudja első hallásra kideríteni, hogy férfi vagy női hang-e?

A válaszlehetőség: igen – nem – mindegy

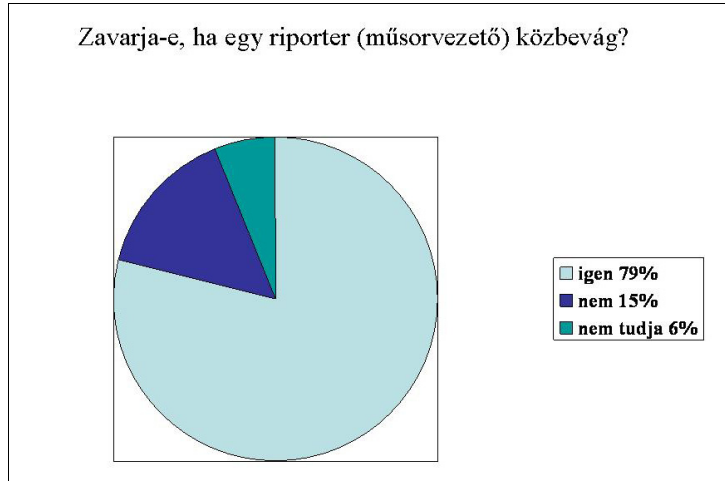
Ebben a kérdésben a válaszok már korántsem szóródtak annyira. A megkérdezettek túlnyomó többségét igenis zavarja, ha első hallásra nem tudja a hangot férfi vagy női hangként azonosítani (84%). Ezt a kérdést egyébként azért tettem fel, mert egy évtizeddel ezelőtt a rádió mikrofonbizottsága – többek között – azzal utasította el az egyik megszólalót, hogy hangjáról – hangszórón keresztül – nem dönthető el, hogy férfi vagy női hang-e. Hangsúlyozom, hogy ezekben a kérdésekben attitűdöt, beállítódást, véleményt mértünk, amely konkrét helyzetben nem föltétlenül jelent zavart. Mindannyian ismerünk a Magyar Rádióban megszólalók között is kivételes tehetségeket, akik nő létükre rekedtes férfihangon beszélnek, férfi létükre énekelnek, raccsolnak, hadarnak – és esetükben a személyiség, a mondanivaló varázsa hatástalanítja az egyébként zavarónak tartott körülményt. (Vagy nem.)

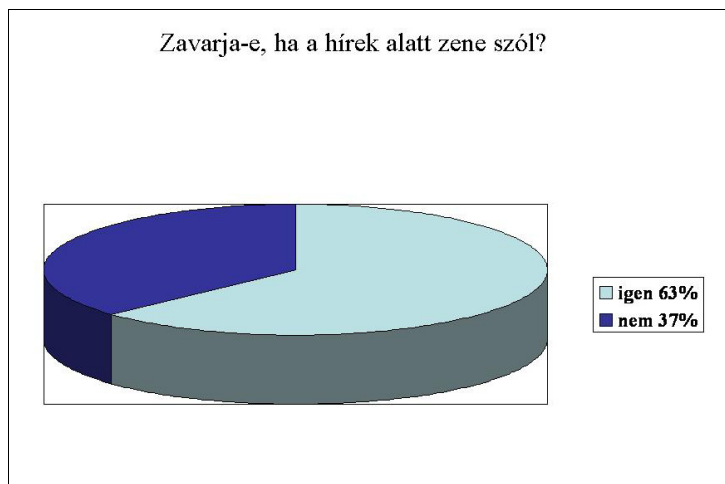
3. ábra

4. 4. Kérdést tettünk föl a mindennapi kommunikációban is gyakori közbevigással kapcsolatban. A hipotézis szerint a közbevigás egyfajta agreszió, amelyet nem kedvelnek az emberek. A válaszok megerősítették a hipotézist: a hallgatók 79%-át zavarja a közbevigás, 15%-át nem (nem tudja: 16%).

4. 5. A hírek „alázenélése” ugyancsak sok vita forrása. A közszolgálati rádió nem ad zenét a hírek alatt, a kereskedelmi rádiók egyre inkább. A felmérés szerint a megkérdezettek 63%-át zavarja, ha a hírek alatt zene szól, míg 37%-uk válaszolt úgy, hogy nem. A képet torzítja, hogy a felmérés kizárólag fiatalok között készült, akik elsősorban a kereskedelmi (a híreket többnyire „alázenelő”) rádiókat hallgatják.

4. ábra

5. ábra

4. 6. A következő kérdéscsoportban 24 konkrét nyelvi, azon belül szupraszegmentális, vagyis fonetikai, hangtani, nyelvtani és szókészleteti jelenségekre kérdeztem rá. Az egyes jelenségeket 1-től 4-ig kellett osztályozni, aszerint, hogy az adott jelenség az illetőt egyáltalán nem zavarja, kicsit zavarja, eléggé zavarja, illetve nagyon zavarja. A négyes skála lehetővé tette, hogy közömbös válasz ne születhessen. (A kérdőív ezen részének teljes feldolgozása még nem történt meg, de azért bemutatom a teljes listát.) A feltűnő az volt, hogy a 24 felsorolt jelenség között alig akad olyan, amely valakit nem zavar. A választék a következő volt:

- orrhangzós beszéd (mintha náthás lenne a beszélő);
- nagy hangerő (erős; kiabáló hang);
- rikácsoló hang;
- rossz hangsúlyozás;
- idegenes hanglejtés („éneklés”, nevezzük „Ikea-hanglejtésnek”);
- raccsolás (*r* hangok tökéletlen ejtése);
- pöszeség (*s*, *sz*, *z* stb. hangok ejtésének hibája);
- ha egy férfi pöszén beszél;
- ha egy nő pöszén beszél;
- primitív („bunkó”) beszéd;
- üres, felszínes locsogás;
- a tempós, gyors beszéd;
- hadarás (szóösszerántás: *asszem; szoal*);
- nákolás (*Úgy innák most egy pohár sört.*);
- idegen szavak túlzott használata (*Diszpreferáljuk az embereket.*);
- akizés (*Vannak osztályok, akik nem mennek kirándulni.*);
- aki azt mondja: „*Villámpostám érkezett*”;
- suksükölés (*Ez jó szer, mert az orrodát is tisztítsa.*)
- nyelvjárási beszéd;
- kettőshangzók használata (*az úgy voult*);
- szegedi ö-zés;
- a túl lassú beszéd („Megalszik a szájában a tej”);
- aki azt mondja: „Holnaptól újra pirítóst *eszek*”;
- ultramély hang (pl. a filmreklámok hangja).

4. 7. Bemutatom néhány kiértékelt jelenség adatait! Mennyire zavarja a válaszadókat az „Aki azt mondja: „Villámpostám érkezett”. A kérdéssel a magyarításra, a kellően be nem fogadott magyarított szavakkal kapcsolatos attitűdökre voltunk kíváncsiak. A *villámposta* az *e-meil*-re tett magyarítási javaslat, amely sok egyéb mellett használatos, de általánosan nem terjedt el. Használatában tehát van valami furcsa, különleges. A válaszadók 42%-át kicsit zavarja, 26%-át nem zavarja, 21%-át eléggé zavarja. 11%-át nagyon

zavarja ez a mondat. Ha a zavar–nem zavar egyszerűsített aránypárt tekintjük, az eredmény: 74% – 26%, vagyis a megkérdezettek jóval nagyobb része érzi furcsának, zavarónak a nem meghonosodott magyar formát az idegen formánál.

4. 8. Összesített eredményeket is bemutatok. A felsorolt 24 lehetőségből a megkérdezetteket a következő négy jelenség zavarta a leginkább:

- trágár, obszcén beszéd 93%,
- rikácsolás 91%,
- primitív beszéd 69%,
- suksükölés 60%.

4. 9. Ezzel szemben viszont egyáltalán nem zavarta a megkérdezett fiatalokat a következő négy jelenség:

- tempós beszéd 78%,
- szegedi ö-zés 72%,
- nyelvjárásias beszéd 70%,
- orrhangzós beszéd 49%.

Az eredmény a tempós (gyors-) beszéd tekintetében teljesen érthető, hiszen a kereskedelmi rádiókban ez a fölfokozott beszédtempó a megszokott. Ám meglehetősen nagy toleranciát mutattak a nyelvjárási jelenségekkel kapcsolatban is (ennek oka talán az is lehet, hogy valamennyien magyar szakosok, akik „hivatalból” is kedvelik a nyelvjárásokat). Az „orrhangzós beszéd” nagyfokú elfogadottsága igazából kérdés, hiszen a gyakran hallható, „nazalizált” hang a magyar hangzórendszert egyáltalán nem jellemzi, s hangzóink „tisztaságát” meglehetősen rontja.

4. 10. Végezetül egy igen szubjektív, kiegészítő kérdésre adott válaszokból is hadd idézzek. A kérdés így hangzott:

Nevezzen meg néhány olyan személyiséget (rádiós, televíziós, politikus, színész, tanár stb.), akinek szívesen hallgatja a hangját (ha gondolja, indoklással)!

A válaszok nyilván önmagukért beszélnek: Agárdy Gábor, Bálint Antónia, Bánffy György, Bessenyei Ferenc, Fábry Sándor, Gregor József, Hegyi Barbara, Hernádi Judit, Kudlik Júlia, Latinovits Zoltán, Orbán Viktor, Pachmann Péter, Pokorni Zoltán, Sinkovits Imre, Verebes István, Vitray Tamás.

Megfogalmazható-e valamilyen törvényszerűség, hogy vajon mi közös lehet a felsorolt személyiségekben? A felmérés helyességét bizonyítja (a korábbi kérdések alapján), hogy a „kedvencek” között több a férfi, mint a nő, sokkal jobban kedvelik a mélyebb hangú férfiakat és nőket, foglalkozásban vezetnek a színészek, őket követik a politikusok, tévés személyiségek, és egyetlen rádiós személyiséget sem soroltak fel.

5. A rádiózás számára elveszett fiatalok? A felmérés olyan fiatalok körében készült, akik a reprezentatív statisztikák (Gallup Intézet) szerint nem nagyon hallgatják a Magyar Rádiót. Természetesen arra vonatkozóan is voltak kérdések, hogy mely rádiókat hallgatják, s a statisztikákkal ellentétben azért voltak olyanok, akik megjelölték a közszolgálati Petőfi vagy a Bartók rádió hallgatását. Ebből az következik, hogy a rádiós nyelvhasználatot a megkérdezettek összekapcsolják a nyelvi igényességgel, s minden rádiótípusban nemet mondanak, mert zavarja őket az igénytelenség. Itt van tehát a Magyar Rádió nagy lehetősége, hogy az eddig megőrzött nyelvi igényességével, de talán újabb, frissebb műfajok, műsortípusok bevetésével visszacsalogassa hallgatóit.

6. Összefoglalás. A rádiós beszédmódra vonatkozó fölmérésekből kiderül az igényesség iránti föltétlen tisztelet és vágy, a nyelvjárásiasság iránti tolerancia. A nyelvi igényességet még színvonalasan képviselő Magyar Rádiót azonban a felmérésben részt vett fiatal korosztály alig hallgatja, holott, ha hallgatná, elvárásainak megfelelő nyelvi stílussal találkozna.

7. Mindebből mi következik egy újabb, talán nem 40 év múlva megrendezendő egri kiejtési konferencia számára? Fogalmazzuk meg közösen a válaszokat!

Irodalom

- Balázs Géza, 2000. *Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája*. Magyar Rádió, Budapest
- Balázs Géza, 2004. Sajtónyelv – médianyelv – médianorma. 44–55. In: H. Varga Gyula szerk.: *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXI. Sectio Scientiarum Economicarum et socialium. Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei, Eger
- Bognár Nándor szerk., 2003. *Anyanyelvi konferencia*. 2003. december 1. Magyar Rádió, Budapest
- Domonkosi Ágnes, 2004. *Nyelvi babonák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben*. Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport konferenciája, Miskolc-tapolca, 2004. november 19–20.
- Hanthy Kinga szerk., 2002. *Huszonöt éves a Magyar Rádió Mikrofon- és Nyelvi Bizottsága*. Ünnepi konferencia – 2001. december 3. Magyar Rádió, Budapest
- Követelményminimum a rendszeresen megszólalók mikrofonjogának megadásához*. Magyar Rádió, 1993.
- Szigethy Emma szerk., 2002. *Anyanyelvi konferencia*. 2002. december 6. Magyar Rádió, Budapest